

# Spis treści

## Wprowadzenie

Katarzyna Hall, Minister Edukacji Narodowej

XIII

### Rozdział 1

## Teoretyczne podstawy edukacji tanatologicznej i kształtowania postaw wolontariackich w szkole

pod redakcją Józefa Binnebesela

1

### Podstawy tanatologii

ks. Józef Makselon

1

Wstęp

1

Czasowość ludzkiej egzystencji

2

Perspektywa nadziei

4

Zakończenie

6

## Praktyczne cele i aspekty kształcenia tanatologicznego pedagogów i nauczycieli

7

Przemysław Paweł Grzybowski

Tanatopedagogika w aspekcie międzydyscyplinarnym

9

Tanatopedagogika w aspekcie międzykulturowym

9

Tanatopedagogika w aspekcie poprawy jakości życia

10

Tanatopedagogika w aspekcie zróżnicowania stanów zdrowia

12

Tanatopedagogika w aspekcie pokoleniowym

13

Tanatopedagogika w aspekcie pracy nauczyciela i szkoły

14

Tanatopedagogika w aspekcie działalności społecznej

14

Tanatopedagogika w aspekcie prawnym

15

Tanatopedagogika w aspekcie sztuki i rozrywki

16

Tanatopedagogika w aspekcie formalno-organizacyjnym

18

## Znaczenie kształcenia pedagogów specjalnych w kontekście zadań w opiece nad przewlekle i terminalnie chorymi

20

Kinga Krzywicka, Edyta Siwińska

Obszar zainteresowania pedagogiki specjalnej

20

Współczesny obraz pedagoga specjalnego

20

Przygotowanie pedagoga specjalnego do nowego zadania

21

Komunikacja w procesie pedagogicznym

23

Pedagog specjalny w rodzinie

25

Podsumowanie

25

|                                                                                                                             |           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Profil kompetencyjny pedagoga w zakresie realizacji opieki paliatywnej nad dziećmi i młodzieżą z chorobą nowotworową</b> | <b>27</b> |
| <i>Agnieszka Nowicka, Jarosław Bąbka</i>                                                                                    |           |
| Wprowadzenie                                                                                                                | 27        |
| Powinności pedagoga wobec dzieci i młodzieży terminalnie chorych                                                            | 28        |
| Kompetencje pedagoga w zakresie opieki paliatywnej nad dziećmi i młodzieżą z chorobą nowotworową                            | 32        |
| Zakończenie                                                                                                                 | 37        |
| <b>Kształtowanie idei i myśli opieki hospicyjnej w szkole</b>                                                               | <b>38</b> |
| <i>Józef Binnebesel</i>                                                                                                     |           |
| <b>Tanatologia w katechezie Kościoła rzymskokatolickiego</b>                                                                | <b>49</b> |
| <i>ks. Zbigniew Marek SJ</i>                                                                                                |           |
| Teologiczny kontekst ujmowania tanatologii                                                                                  | 49        |
| Tanatologia w treściach katechezy                                                                                           | 50        |
| Katechetyczne rozwiązywanie problematyki tanatologii                                                                        | 51        |
| <b>Podstawy kształcenia tanatologicznego wolontariuszy hospicyjnych w szkole</b>                                            | <b>54</b> |
| <i>ks. Piotr Krakowiak SAC</i>                                                                                              |           |
| Edukacja na temat końca życia podstawą „rewolucji hospicyjnej” w społeczeństwie                                             | 54        |
| Zagospodarowanie trudnych emocji związanych z chorobą i stratą bliskich                                                     | 55        |
| Pomoc pedagogiczna i wsparcie w przypadku straty w otoczeniu dziecka                                                        | 56        |
| Wiek i możliwości zaangażowania dzieci i młodzieży w wolontariat hospicyjny                                                 | 57        |
| Opieka paliatywno-hospicyjna i szkoły: przestrzeń współpracy                                                                | 59        |
| Ukazanie perspektywy osobistego rozwoju przez wolontariat hospicyjny                                                        | 61        |
| <b>Medyczne aspekty funkcjonowania pacjenta hospicyjnego i rola nauczyciela we wspieraniu opieki z perspektywy lekarza</b>  | <b>63</b> |
| <i>Zbigniew Bohdan</i>                                                                                                      |           |
| <b>Miłość i bezpieczeństwo wolne od bólu — refleksje na temat śmierci i żałoby dzieci w szkole</b>                          | <b>75</b> |
| <i>Bogusław Stelcer, ks. Bogusław Block</i>                                                                                 |           |
| Wstęp                                                                                                                       | 75        |
| Kategoria przywiązania i nowy sposób myślenia o osieroceniu                                                                 | 75        |
| Rozwój psychiczny dziecka i związany z nim sposób rozumienia śmierci                                                        | 76        |
| Umierające dziecko w szkole                                                                                                 | 79        |
| Ocena radzenia sobie z chorobą przez dziecko                                                                                | 79        |
| Nauczyciel wobec problemu śmierci w szkole                                                                                  | 79        |
| Chory nastolatek                                                                                                            | 82        |
| Rodzice umierającego dziecka                                                                                                | 83        |
| Przewlekła choroba w domu a problemy w szkole                                                                               | 84        |
| Zasoby własnej osoby niosącej pomoc umierającemu                                                                            | 85        |

|                                                       |           |
|-------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Współpraca hospicjów ze szkołami — wolontariat</b> | <b>87</b> |
| <i>pod redakcją ks. Piotra Krakowiaka SAC</i>         |           |

|                                                        |           |
|--------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Wprowadzenie: czym jest wolontariat hospicyjny?</b> | <b>87</b> |
| <i>ks. Piotr Krakowiak SAC</i>                         |           |

|                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------|----|
| Wolontariusz, wolontariat i opieka paliatywno-hospicyjna — definicje | 87 |
|----------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                            |    |
|----------------------------------------------------------------------------|----|
| Współpraca szkół, nauczycieli i uczniów z ośrodkiem paliatywno-hospicyjnym | 90 |
|----------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                         |           |
|-------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Wolontariat szkolny: partnerstwo międzysektorowe i międzyludzkie</b> | <b>93</b> |
| <i>Kamil Kabasiński</i>                                                 |           |

|       |    |
|-------|----|
| Wstęp | 93 |
|-------|----|

|                                                                           |    |
|---------------------------------------------------------------------------|----|
| Partnerstwo międzysektorowe szansą dla szkoły i organizacji pozarządowych | 94 |
|---------------------------------------------------------------------------|----|

|                                     |    |
|-------------------------------------|----|
| Wolontariat a wymagania rynku pracy | 96 |
|-------------------------------------|----|

|                                             |    |
|---------------------------------------------|----|
| Pedagogiczna rola wolontariatu hospicyjnego | 97 |
|---------------------------------------------|----|

|                          |    |
|--------------------------|----|
| Edukacja źródłem nadziei | 98 |
|--------------------------|----|

|                                                         |     |
|---------------------------------------------------------|-----|
| Wolontariat szkolny jako cel strategiczny — zakończenie | 100 |
|---------------------------------------------------------|-----|

|                                                                                                         |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Na czym polega praca nauczyciela, hospicyjnego centrum wolontariatu i koordynatora wolontariatu?</b> | <b>101</b> |
| <i>Alicja Tuchacz-Kurdziel</i>                                                                          |            |

|                                                                                       |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Współpraca nauczyciela, hospicyjnego centrum wolontariatu i koordynatora wolontariatu | 101 |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                                                  |     |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Obowiązki nauczyciela i koordynatora wolontariatu w odniesieniu do wolontariuszy | 105 |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                 |     |
|---------------------------------|-----|
| Korzyści płynące z wolontariatu | 106 |
|---------------------------------|-----|

|                                                                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Zamiast zakończenia — kilka rad dla nauczycieli, którzy chcą zdecydować się na współpracę z centrum wolontariatu | 107 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                 |            |
|-------------------------------------------------|------------|
| <b>Korzyści ze współpracy hospicjów i szkół</b> | <b>109</b> |
| <i>pod redakcją Anny Janowicz</i>               |            |

|                                                            |     |
|------------------------------------------------------------|-----|
| Co zyskują nauczyciele, wychowawcy, katecheci (wypowiedzi) | 109 |
|------------------------------------------------------------|-----|

|                                                        |     |
|--------------------------------------------------------|-----|
| Co wolontariat daje uczniom (wypowiedzi wolontariuszy) | 120 |
|--------------------------------------------------------|-----|

|                                                                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Co daje zaangażowanie dzieci i młodzieży ośrodkom hospicyjnym (wypowiedzi koordynatorów wolontariatu hospicyjnego) | 125 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                           |            |
|-------------------------------------------|------------|
| <b>„Trudni” uczniowie w wolontariacie</b> | <b>131</b> |
| <i>ks. Jan Kaczkowski, Anna Janowicz</i>  |            |

|              |     |
|--------------|-----|
| Wprowadzenie | 131 |
|--------------|-----|

|                                          |     |
|------------------------------------------|-----|
| Charakterystyka uczniów szkół zawodowych | 131 |
|------------------------------------------|-----|

|                                            |     |
|--------------------------------------------|-----|
| Uczniowie szkół zawodowych w wolontariacie | 132 |
|--------------------------------------------|-----|

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| Analiza przypadków — zmiany postaw pod wpływem wolontariatu hospicyjnego | 132 |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------|-----|
| Trudności i obawy w pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem | 133 |
|--------------------------------------------------------------|-----|

|             |     |
|-------------|-----|
| Zakończenie | 134 |
|-------------|-----|

|                                                                               |            |
|-------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Wolontariat hospicyjny w szkołach według badań Fundacji Hospicyjnej</b>    | <b>135</b> |
| <i>Piotr Kławiś</i>                                                           |            |
| Program rozwoju wolontariatu hospicyjnego <i>Lubię pomagać</i>                | 135        |
| Szkolny wolontariat hospicyjny oczami koordynatorów wolontariatu              | 136        |
| Szkolny wolontariat hospicyjny z perspektywy koordynatorów wolontariatu       | 138        |
| <b>Wyzwania stojące przed wolontariatem hospicyjnym w szkołach</b>            | <b>141</b> |
| <i>ks. Piotr Krakowiak SAC</i>                                                |            |
| Od „wolontariatu z łapanek” do stałej współpracy z ośrodkiem hospicyjnym      | 141        |
| Edukacja na temat końca życia i wolontariat jako wyzwanie do ciągłego rozwoju | 142        |
| Od akcji do wolontariatu medycznego i pracy socjalnej na rzecz ciężko chorych | 142        |
| Nowe szanse i zakresy rozszerzenia wolontariatu hospicyjnego w szkołach       | 143        |
| Rozdział 3                                                                    |            |
| <b>Kres życia i żałoba — trudne sytuacje w szkole</b>                         | <b>146</b> |
| <i>pod redakcją Anny Janowicz</i>                                             |            |
| <b>Strata, osierocenie i żałoba dzieci i młodzieży — wprowadzenie</b>         | <b>146</b> |
| <i>ks. Piotr Krakowiak SAC</i>                                                |            |
| <b>Śmierć i żałoba w szkole — implikacje praktyczne</b>                       | <b>149</b> |
| <i>ks. Bogusław Block, Bogusław Stelcer</i>                                   |            |
| Wstęp                                                                         | 149        |
| Żałoba w szkole                                                               | 149        |
| Szkoła jako miejsce przeżywania żałoby                                        | 150        |
| Potrzeba cierpliwości i zrozumienia                                           | 151        |
| Przygotowanie na ból, pierwsze dni                                            | 152        |
| Rytuały i zachowania wyrażające żałobę w szkole                               | 153        |
| Śmierć nauczyciela                                                            | 154        |
| Pomoc nastoletniemu rodzeństwu i bliskim                                      | 155        |
| Miejsce dla chwil smutku                                                      | 156        |
| Zamiast zakończenia — sugestie: wspólne przeżywanie żałoby z dziećmi          | 157        |
| <b>Patologiczne przeżywanie żałoby. Żałoba źle przeżyta i kalecząca</b>       | <b>160</b> |
| <i>Zbigniew Bohdan</i>                                                        |            |
| <b>O śmierci — z dziećmi tak jak z dorosłymi</b>                              | <b>167</b> |
| <i>Anna Dodziuk</i>                                                           |            |
| Aż gęsto od stereotypów                                                       | 167        |
| Potrzebne jest inne podejście do żałoby                                       | 168        |
| Nie wiemy, jak się zachować                                                   | 171        |
| Niedoceniana wartość płaczu                                                   | 173        |
| Czasami dziecku rozpada się świat                                             | 174        |
| Śmierć jest zdarzeniem szczególnym                                            | 176        |

|                                                                                                                                              |            |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| O tym, jak ważne jest wspomnianie i pożegnanie                                                                                               | 177        |
| Zamiast podsumowania: pomocne działanie                                                                                                      | 178        |
| <b>Jak rozmawiać z uczniami o śmierci?</b>                                                                                                   | <b>181</b> |
| <i>Joanna Kielkiewicz, Iwona Piotrkowska-Sut</i>                                                                                             |            |
| Zachowania uczniów podczas lekcji poświęconej trudnym tematom                                                                                | 181        |
| Indywidualne zachowania uczniów, których nauczyciele obawiają się najbardziej                                                                | 186        |
| Zachowania zespołu klasowego/grupy utrudniające podjęcie trudnego tematu — jak im zaradzić?                                                  | 187        |
| Podsumowanie                                                                                                                                 | 188        |
| <b>Trudne rozmowy nauczyciela. Jak rozpoznać syndrom presuicydalny?</b>                                                                      |            |
| <b>Scenariusz zajęć dla nauczycieli</b>                                                                                                      | <b>190</b> |
| <i>Anna Czekaj</i>                                                                                                                           |            |
| <br>Rozdział 4                                                                                                                               |            |
| <b>Narzędzia dydaktyczne dla nauczycieli i wychowawców</b>                                                                                   | <b>198</b> |
| <i>pod redakcją Anny Janowicz i Jolanty Walkiewicz</i>                                                                                       |            |
| <b>Wstęp</b>                                                                                                                                 | <b>198</b> |
| <b>Scenariusze tematycznie związane z ciężką chorobą i umieraniem</b>                                                                        | <b>204</b> |
| <b>Scenariusze tematycznie związane ze stratą, osieroceniem i żałobą</b>                                                                     | <b>260</b> |
| <b>Scenariusze tematycznie związane z wolontariatem</b>                                                                                      | <b>294</b> |
| <b>Scenariusze zajęć z młodzieżą z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, w wieku 14–16 lat (klasa I, III etap nauki)</b> | <b>322</b> |
| <b>Propozycje pomocy do zajęć edukacyjnych związanych z końcem życia i wolontariatem</b>                                                     | <b>332</b> |
| Literatura                                                                                                                                   | 332        |
| wybór i opracowanie: Jolanta Walkiewicz                                                                                                      |            |
| Film                                                                                                                                         | 341        |
| wybór i opracowanie: Jolanta Leśniewska                                                                                                      |            |
| Malarstwo                                                                                                                                    | 348        |
| wybór i opracowanie: Justyna Wicenty                                                                                                         |            |
| Muzyka                                                                                                                                       | 358        |
| wybór i opracowanie: Jolanta Leśniewska                                                                                                      |            |
| <br><b>Zakończenie</b>                                                                                                                       | <b>363</b> |
| <i>Zbigniew Formella</i>                                                                                                                     |            |
| <b>Dodatek</b>                                                                                                                               | <b>366</b> |
| <b>Bibliografia</b>                                                                                                                          | <b>367</b> |
| <b>Indeks</b>                                                                                                                                | <b>377</b> |